

ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ ОРХАНА ПАМУКА В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Проблема подолання так званого «західноцентризму» у вивченні зарубіжної літератури в наш час привертає пильну увагу учених [7]. Останні публікації, присвячені цій темі, такі як роботи Л.В. Грицюк «Літератури Сходу в курсі зарубіжної літератури для вищої школи» і Г.В. Якушевої «Фауст дивиться на Схід», наголошують на необхідності розширення знань про східну культуру загалом і вивчення літератури Сходу зокрема. Таким чином, дослідження в галузі східних літератур є актуальними й необхідними.

Інтерес до Сходу викликаний крахом європоцентристської світоглядної моделі з її ставкою на антропоцентризм. Слід, зазначити, що на рубежі 20-21 ст. в літературному світі яскравою подією стала новітня турецька проза, представників якої називають «останнім поколінням турецької романістики» [8]. До нього належать такі автори, як Метін Качан, Огуз Атай, Адалет Агаоглу, Більге Карасу, а також Латіфе Текін і Пинари Кюр з їх «жіночими романами». Проте найбільш відомим і яскравим автором цього покоління вважається Орхан Памук, чиї романи перекладені на більш ніж 40 мов та удостоєні безлічі літературних премій, серед яких Нобелівська премія з літератури 2006 р. Питання про причини такої широкої популярності у всьому світі цього турецького письменника залишається відкритим. Тому метою дослідження цієї статті є визначення можливих причин популярності Орхана Памука, а також аналіз становлення і розвитку турецького романного жанру.

Орхан Памук заявив про себе насамперед як романіст. Багато питань про період виникнення романного жанру в Туреччині все ще залишається дискусійними, проте відомо, що ознайомлення з новим жанром почалося саме з перекладної літератури, услід за якою майже відразу з'явилися оригінальні

твори в жанрі роману. Специфіці розвитку турецького роману присвячено немало наукових досліджень. Серед турецьких публікацій особливу увагу привертають роботи А.Х. Танпинара, М. Каплана, А. Кабакли, Р. Айтач, Б. Моран. Відзначимо також такі фундаментальні роботи російських та українських дослідників, як «Історія турецької літератури» Г.І. Халимоненка, «Сюжети і герої в турецькому романі» Л.О. Алькаєвої, «Роман у сучасній літературі Туреччини» С.Н. Утургаурі, «Деякі тенденції в турецькій романістиці 80-х – початку 90-х років» М.М. Репенкової та ін.

Перший турецький роман «Любов Талята і Фитнат» Шамседдіна Самі вийшов у 1876 р. Саме цього автора разом з Намиком Кемалем та Ахметом Мітхатом вважають основоположниками турецького романного жанру, що виник у період так званої літератури Танзімату. Як відзначає А.Х. Танпинар, «Ахмет Мітхат навчив турецьке суспільство читати романи. Він присвятив усе своє життя служінню літературі» [9, с.19]. Великим внеском у розвиток турецького роману стала літературна і літературно-критична творчість авторів журналу «Скарбниця знань» («Сервет-і Фюнун»). Серед заслуг Халіда Зії Ушаклігіля і Мехмета Рауфа називають «привнесення в турецький роман елементів реалізму та психологізму» [6, с.12]. Турецькі романісти достатньо швидко пройшли шлях від просвітницького романтизму до критичного реалізму і навіть натуралізму. До літературного кола, крім названих письменників, також входили Хюсейн Рахмі Гюрпинар, Ахмед Хільмі і Фазил Неджиб Шехвендерзаде. їх увага до сімейно-соціальної проблематики та жіночої теми, а також наявність сильних жіночих характерів дозволили турецькій критиці назвати романи того періоду «ev içi», що буквально значить «усередині дому».

Соціальні і політичні проблеми опиняються в центрі уваги турецьких письменників після поразки Туреччини в Першій світовій війні, виникнення Національно-визвольного руху і проголошення 1923 р. світської республіки. У такому історичному контексті з'являється і новий надто ідеалізований

літературний герой-патріот, що стало закономірним в умовах національного єднання, характерного для суспільної свідомості в критичні роки боротьби за незалежність. Найбільш видатними авторами цього періоду вважаються Халіде Едіп Адивар, Пеямі Сафа, Якуба Кадрі Караосманоглу і Решад Нурі Гюнтекін.

Творчість письменників 50-х рр., прикметною рисою якої було зображення сільського життя і долі селян, прийнято характеризувати терміном «соціальний реалізм». До романістів цієї течії слід віднести Яшара Кемаля, Кемаля Тахіра, Азіза Несіна, Факіра Байкурта та ін. На початку 60-х років у Туреччині з'являється модерністський напрям, що змінив героя романів відповідно до мотивів втрати віри в можливість людського розуму. На арені з'являється замкнута, асоціальна особистість, що існує в рамках хаосу навколишнього світу. Події політичної історії Туреччини 70-х – 80-х рр. зумовили різке політизування літературного процесу. Безперечно, військові перевороти вплинули на літературну творчість письменників цього періоду, а сюжетною основою їх творів стали такі переломні моменти, як кемалістська революція і подальші реформи, європеїзація суспільства, а також її наслідки для різних соціальних та етнічних груп. Орхан Памук в одному з інтерв'ю говорить про те, що «...турецька література завжди відзначалася лівизною в поглядах. Вона була плебейською – у тому значенні, що письменники у своїх романах в основному вболівали за анатолійських селян, за бідноту. Це був такий соціальний реалізм», а він сам «...став писати не про селян і бідняків, а про місто і його жителів» [4]. І справді, його творчість своїм тематичним змістом помітно відрізняється від усього написаного раніше.

Приблизно з 80-х р. 20 ст. в турецькому літературознавстві з'явилися публікації про новий, постмодерністський напрям, що передбачав зміну традиційних форм та змісту твору і пов'язаний з пошуком нових зображальних засобів. На думку А.С. Сулейманової, турецький постмодернізм «характеризується своєрідною «одержимістю історією», яка є «масштабним переосмисленням новітньої історії Туреччини як процесу створення

феноменального симулякра» [6, с.14]. Знаменним є той факт, що інтерес до середньовічного періоду історії і його переосмислення в світлі сучасних філософських концепцій були характерними для творчості багатьох письменників 20 ст. Показовими є твори У. Еко, Х.Л. Борхеса, Х. Гойтісоло та ін. Не став винятком і Орхан Памук, який у своїх творах нерідко звертається до історичної і культурної спадщини своєї країни, що пояснюється тогочасним станом справ у Туреччині. Із цього приводу він зазначає, що «після встановлення республіки ми переконали себе в тому, що стали частиною іншої, більш «розумної» і «наукової» цивілізації, і з легким серцем відмовилися від спадщини Османської імперії; тим цікавіше нам здалеку, зі свого сучасного вікна дивитися на її дивне, чуже нам життя і несподівано для себе відкривати в ній щось близьке, людське» [5, с.199].

Перший роман Орхана Памука «Джевдет-бей і сини» (1982) є сімейною хронікою, історією про три покоління однієї сім'ї. Говорячи про цей твір, критики нерідко проводять паралель із «Будденброками» Т. Манна, адже обидві книги закінчуються крахом усього клану. У романі Орхана Памука «Джевдет-бей і сини» прозирається, хоч і побіжно, мотив дзеркального двійництва, який згодом стане магістральним у творчості письменника. Багато героїв ніби мають «пару», наприклад, Джевдет і його старший брат Нусрет. У цьому вбачається поява образу Іншого, який потім стане достатньо продуктивним і зумовить становлення проблеми діалогу в подальших творах автора. Цей феномен, поза сумнівом, має автобіографічне забарвлення, відображаючи взаємини Орхана Памука із старшим братом.

Другою працею турецького письменника став роман «Дім тиші» (1983), відмітною рисою якого є введення соціального контексту. Завдяки цьому твір становить собою ретроспективу історії Туреччини кінця 70-х р. 20 ст., зображеної у формі переживань або спогадів п'яти героїв, від імені яких почергово ведеться оповідь. У романі особливу увагу привертає образ Фатьми-ханім, яка хоч і підкоряється «європеїзації» турецького суспільства, але

ненавидить її, як, утім, і колишній спосіб життя. Вона не може співвіднести себе ні із західною, ні з традиційною моделлю світу, що призводить до внутрішньої суперечливості героїні.

Незважаючи на те що творчість Орхана Памука не можна в повному обсязі зарахувати до постмодерністського напрямку, однак деякі його романи, такі як «Біла фортеця» (1985), «Чорна книга» (1990), «Мене звать Червоний» (1998) і «Сніг» (2002) правомірно розглядати в рамках постмодерністської парадигми. Літературну іпостась постмодернізму характеризують деконструктивізм, підміна елементів реальності їх вигаданими образами, так званими *симулякрами*, а у сфері художніх засобів – стилістика неоднозначності й амбівалентності. У зазначених романах постмодерністська настанова на загальний хаос знайшла відображення у відкритості сюжету, його ризомній структурі, що визначає багатоваріантне тлумачення. Характерним для таких творів є використання монтажу, гра алюзіями, натяками та цитатами і широке використання мови культури. Ці три романи пов'язує не тільки все перераховане, але й загальний лейтмотив макродіалогу східної і західної культур. У «Білій фортеці» два головні герої – Венеціанець, що потрапив у полон до турків, і його хазяїн, учений Ходжа – постають *символами* двох світів – Східної і Західної культурних традицій. Смыслотворчою в романі є ідея про бажання зрозуміти Іншого і про можливість такого розуміння. Більше того, незважаючи на всі відмінності, герої мають однакові прагнення, їх цікавлять схожі питання. Так, наприклад, і венеціанця, і турка турбує проблема самоідентифікації і втрати автентичності. На питання Ходжі, чому він – це він, його раб-європеєць відповів: «Сказавши йому, що я не знаю, чому він – це він, я додав, що це питання дуже часто задається там [у Європі]» [2, с.68]. На важливість для людини архетипу самоті Орхан Памук указує словами падишаха з «Білої фортеці»: «Чи знаємо ми себе? Людина має добре знати, хто вона така» [2, с.177]. Бажаючи посилити спільне в героях, письменник робить їх

неймовірно схожими зовні і підкреслює, як багато вони можуть дати один одному за умови діалогу, а не конфлікту.

Детективний роман «Нове життя» (1994), хоч і збагачений деякими характерними для постмодернізму елементами, наприклад, інтертекстуальними зв'язками із власними й чужими творами, повною мірою до цього напрямку не належить. Проте в ньому очевидна присутність образу Іншого. Значущим є також прийом дуплікації, реалізований не тільки на рівні персонажів, але й у «закільцьованості» сюжету.

Роман «Сніг» – єдиний політично заангажований твір Орхана Памука, хоча, за його власними словами, автор не пропагує жодної з описаних у романі ідейних позицій. Ймовірно, саме завдяки цьому всі вони звучать рівноправно; крім того, досягнуто авторської дистанції, що також дозволяє говорити про «поліфонічність» цього твору. Орхан Памук прагнув до такого «багатоголосся», орієнтуючись при цьому на Ф.М. Достоевського.

«Мене звать Червоний» – це роман, розділи якого є оповідями від імені декількох імен-масок. Незважаючи на те, що його сюжет має детективну канву, на перший план виходить проблема співвідношення мистецтва класичної східної мініатюри і західного портрета, а також естетичних настанов у різних культурах. Наявність детективного, історичного і культурологічного рівнів прочитання дозволяє співвіднести цей роман з одним із найвідоміших постмодерністських творів «Ім'я троянди» У. Еко. Сам Памук дуже ємно розкриває ідею свого роману: «Я додав у сюжет детективну підоснову в дусі «Імені троянди» Умберто Еко – бачите, я був дуже амбітним письменником! – а також увів у роман міркування про значення образотворчого мистецтва. Про європейський та ісламський напрями в живопису. Про розуміння й інтерпретацію стилю» [3, с. 169].

«Чорну книгу» Орхана Памука критики називають «романом-цивілізацією» або «романом-хартією» [1]. Прикладом такого великого жанру можуть бути «Хазарський словник» Милорада Павича, «Лемпрівський

словник» Лоренса Норфолка, «Енциклопедія мертвих» Даніло Кіша і «Палінура з Мехіко» Фернандо дель Пасо. Орхан Памука признається, що на створення цього роману його надихнув «Улісс» Джеймса Джойса. Про час, проведений у бібліотеці в Нью-Йорку, коли писався цей твір, романіст говорить: «Безумовно, тоді я орієнтувався на нього [Дж. Джойса] – на те, як він, зокрема, підійшов до Дубліна» [4]. Схожість між цими двома романами простежується не тільки в майстерно створеному образі міста, але й у сюжетних лініях. Як джойсівський герой Леопольд Блум виходить на вулицю Дубліна шукати свою дружину Моллі, так і Галіп із «Чорної книги» мандрує просторами стамбульських кварталів, намагаючись знайти зниклу дружину Рюю. Та це лише один з сторінок цього роману думка О. Памука про те, що всі книги повторюють одна іншу, є, по суті, характеристикою інтертекстуальності.

Аналіз художніх творів О. Памука дає можливість зробити такі висновки. Використання інтертекстуальності як оповідної стратегії дозволяє продуктивно осмислювати проблему макродіалогу, таку важливу для Орхана Памука й актуальну в контексті сучасного процесу глобалізації. Адже ми живемо в епоху трансформації, коли відбувається рух Сходу на Захід і Заходу на Схід. Отже, виникає питання про те, як же з'єднати східне і західне джерела, але зберегти при цьому унікальність, самобутність і різноманіття, уникнути нівелювання і подолати зіткнення культур. Література пропонує свій спосіб знімання суперечностей шляхом пошуку того, що об'єднує представників різних культур. Орхан Памук демонструє зміну погляду на проблему, так званої *оптики*, і бачить взаємодію культур у рамках діалогу на паритетних засадах, а не зіткнення. Поєднуючи Схід і Захід, романіст виходить за рамки однієї нації й одночасно апелює до загальнолюдських проблем пошуку самості. Саме завдяки цьому його твори затребувані не тільки на батьківщині, але й в усьому світі.

Література:

1. Памук О. Белая крепость / Пер. с тур. В. Феоновой. – СПб.: Амфора, 2007. – 191 с.
2. Памук О. Другие цвета: избранные очерки и эссе / Пер. с тур. А. Аврутиной – СПб.: Амфора, 2008. – 532 с.
3. Памук О. Стамбул: Город воспоминаний / Пер. с тур. М. Шарова и Т. Меликова. – М.: Издательство Ольги Морозовой, 2006. – 504 с.
4. Рог Г.В. Жанрово-стильові моделі сучасного турецького роману (80-90 рр.) 2006 года: дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Г.В. Рог. – К., 2006. – 204 с.
5. Силин В.В. Две модели макродиалога в творчестве Достоевского // *Studia philologica*. – № 1-2, 2006. – с. 166-186.
6. Сулейманова А.С. Постмодернизм в современном турецком романе: автореф. дис...канд. фил. наук: 10.01.03 / А.С. Сулейманова. – Санкт-Петербург, 2007. – 20 с.
7. Эко У. Имя розы / Пер. Е. Костюкович. – СПб.: Симпозиум, 2009. – 640 с.
8. Pamuk O. Beyaz kale / O. Pamuk: – istanbul: İletişim yayınlan, 1997. – 199 s.
9. Pamuk O. Oteki Renkler. Se9me Yazilar Ve Bir Hikaye / O. Pamuk – istanbul: İletişim Yayinlari, 1999. – 440 s.
10. Yilmaz M. Translational journey: Orhan Pamuk in English / M. Yilmaz. – Bogazci university, 2004. – 209 p.

Анотація

Автор: Посохова Катерина Василівна.

Назва статті: Феномен творчості Орхана Памука у контексті світового літературного процесу.

Кількість бібліографічних записів: 10

Ця стаття розглядає феномен творчості лауреата Нобелівської премії з літератури 2006 р. турецького письменника Орхана Памука, який, у першу чергу, заявив про себе, як романіст. У зв'язку з цим коротко викладено процес

виникнення та основні етапи розвитку турецького роману. Відзначено внесок А. Кабакли, Б. Моран, А.Х. Танпинара та інших літературознавців у дослідженнях цієї галузі. Визначено місце цього турецького автора у світовій літературі та запропоновано концепцію, яка пояснює його широку популярність.

Ключеві слова: Романистика, постмодернізм, інтертекстуальність, діалог, Орхан Памук.

Аннотация

Автор. Посохова Екатерина Васильевна.

Название статьи: Феномен творчества Орхана Памука в контексте мирового литературного процесса.

Количество библиографических записей. 10

Настоящая статья рассматривает феномен творчества лауреата Нобелевской премии по литературе 2006 г. турецкого писателя Орхана Памука, который заявил о себе, в первую очередь, как романист. В этой связи кратко изложен процесс возникновения и основные этапы развития турецкого романа. Отмечен вклад А. Кабаклы, Б. Моран, А.Х. Танпинара и других литературоведов в исследование этой области. Определено место этого турецкого автора в мировой литературе, и предложена концепция, объясняющая его широкую популярность.

Ключевые слова: Романистика, постмодернизм, интертекстуальность, диалог, Орхан Памук.

Summary

Author: Posokhova Ekaterina Vasilevna.

Paper's title: The phenomenon of Orhan Pamuk's works in the context of world literature.

Summary

The present paper views the phenomenon of Turkish writer and Nobel Prize winner Orhan Pamuk's works. He has in the first place presented himself as a novelist. Thereupon the process of the Turkish novel's origin and the main stages of its development are expounded. A. Kabakli's, B. Moran's, A.H. Tanpınar's and other's contribution to investigation of this field is marked. A place of this Turkish author in the world literature is defined and the conception explaining his worldwide popularity is suggested.

Key words: Novelism, postmodernism, intertextuality, dialogue, Orhan Pamuk.

Статья прорецензирована и рекомендована к печати В.В. Силиным, к.ф.н., доцентом кафедры русской и зарубежной литературы ТНУ им. В.И. Вернадского.